

УДК 141.5(477)«18/19»

О. Ю. Поцюрко
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ

КОНЦЕПТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ПОГЛЯДАХ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Намагання вийти за межі буденності призводять до того, що ми часом здійснюємо спробу осмислення нашої історії. Шукаємо відповідь на запитання, які пов'язують минуле, теперішнє та майбутнє, на кшталт «Чи могло бути по іншому?», «У чому суть нашої історії?», «Хто винен?», «Що робити?».

Отже, зважаючи на ці запитання й на те, що сьогодні ми нає 100 років від подій 1917 р., необхідним видається аналіз епохи жовтневої революції в аспекті розвитку української державності.

У будь-якій державі, окрім економічної сфери розвитку, є й гуманітарна, яка, на жаль, на території України досі залишається на задньому плані. Саме тому було програно інформаційну війну з Росією, наслідком чого стала анексія Криму, війна на Донбасі тощо. Створюються реалії, в яких слід шукати й обґрунтовувати нові шляхи, можливості та перспективи розбудови України.

Предметом нашого дослідження є аналіз ідей М. Грушевського, які стосуються державотворчого процесу в Україні.

Об'єктом дослідження є фундаментальна спадщина М. Грушевського та сучасні концептуальні підходи до проблеми державотворення в Україні.

Уже минуло сто років із часу, коли жив Михайло Грушевський. Ідеї мислителя донині залишаються напроцуд актуальними. Зокрема, наріжним каменем творчості М. Грушевського стало національне питання загалом і насамперед проблема національної незалежності України. Ще юнаком (14 березня 1884 р.) він записував у щоденнику: «Я мрію про об'єднання України, про боротьбу всього життя для цієї мети». Пізніше в публіцистичних творах, у виступах він різко виступав проти тих представників російської та української інтелігенції, які не розуміли важливості національного питання, презирливо ставилися до нього як до такого, що віджило свій вік. Спираючись на традиції радикального українського народництва, що йшли від кирило-мефодіївців, на погляди М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, він прагнув створити свою історіософську концепцію, дати раціональну схему самостійності українського історичного процесу, показати, що український народ має свою культуру, мову, історію [5, с. 429].

Процес становлення та формування філософських поглядів М. Грушевського як в українській, так і в зарубіжній науковій літературі, проаналізовано недостатньо. Його вивчення ускладнюється ще й тим, що мислитель не залишив після себе списку власної бібліографії.

Говорячи про зміст так званого «українського питання», яке було активізоване у свідомості політичної еліти та широких мас населення Російської імперії бурхливими подіями революції, спираючись на погляди М. Грушевського, дослідник концепції української державності О. Салтовський писав: «Це питання в дійсності є таким: що повинен зробити уряд Росії, її правлячі та керівні кола, щоб за можливості згладити страшну шкоду, нанесену українському народу політикою придушення й викорінювання, що застосовувалася до нього впродовж сторіч в інтересах цієї держави, державної народності, «общерусской» культури та інших фетишів? Які заходи повинні бути взяті, які засоби культурного й національного розвитку й самовизначення повинні бути надані українському суспільству, українським народним масам, щоб відновити їхню самодіяльність, вивести з того стану пасивності, заціпеніння, занепаду, до якого привела їх політика гонінь українського національного життя? Що має бути зроблене в цьому напрямку негайно, зараз же? Ці питання чекають свого вирішення від уряду, представ-

ництва й громадськості Росії, і вони не вправі ухилитися від нього» [6].

Осмислюючи питання, якою зробили Україну під час російської окупації, дослідник творчості М. Грушевського Д. Яневський стверджує: «Упродовж півтора століття Російська імперія провадила на захоплених землях політику ліквідації чинних тоді прав і свобод підданців РП, політику національної, релігійної, соціальної уніфікації. Але можна констатувати, що станом на 1917 р. ця політика в цілому зазнала краху. Ліквідувати дійсні соціокультурні, релігійні відмінності між так званими «великоруськими» й так званими «малоросійськими» губерніями загалом не вдалося. «Малоросійські», натомість, чітко ділилися на дві нетотожні між собою цілості – «правобережну» та «лівобережну». Географічний кордон між ними проходив по правому берегу річок Дніпро та Псел, який зовсім точно – по східному кордону дії Статуту Великого князівства Литовського, унікальної збірки римського, магдебурзького, саксонського та звичаєвого права, норми якого регулювали життя тамтешньої громади та держави від Х ст. Ліквідація польської держави, запровадження принципово відмінної від колишньої дегенеративної правової системи, ліквідація основних прав і свобод шляхти, міщан, закріпачення селян, проведення принизливої для руського населення культуртрегерської політики, яка заперечувала гарантоване їм упродовж попередніх століть право на релігійну та культурну самоідентифікацію, спричинили головно відчуження абсолютної більшості людей від окупаційної влади. Натомість тогочасне населення теперішньої Лівобережної України було в більшості своїй переселене з інших територій і тому ставилося до імперських реалій незрівнянно лояльніше за населення Правобережжя. Населення сучасної Лівобережної України в цілому інтегрувалося в систему романовських економічних і політичних реалій» [7]. Цитуємо Яневського для глибшого осмислення відмінностей між українцями лівобережної та правобережної України, що подекуди залишилися й сьогодні. Очевидним є й те, що гібридна війна, котра ведеться проти України, базується насамперед на цих відмінностях.

Осмислюючи питання української державності, М. Грушевський намагається з'ясувати, скільки українців проживає на українській території: «Коли взяти українську територію з дев'яти губерній (не рахуючи Холмщини, занятої тепер німцями), виключити з їхнього складу неукраїнські повіти, а додати сусідні українські повіти з інших суміжних губерній, то за переписом 1897 р. виходить на сій території 76,15% української людності, а неукраїнської – неповних 24% (у дійсності, мабуть, іще менше, бо перепис скорше збільшував, ніж зменшував неукраїнські категорії). Коли ж триматись тільки 9 губерній, не додаючи, але й не виключаючи з них нічого (наприклад, північних неукраїнських повітів Чернігівської губ.), тоді процент неукраїнської людності підіймається вище, до 39%. Тому, поки територія України не установлена твердо й рішучо, про пропорцію неукраїнських представників можна говорити тільки приблизно й умовно – до певного часу» [2, с. 33]. Тут дослідник порушує дві проблеми: з одного боку, ставить питання про свідому фальсифікацію статистичних даних, які стосуються українського населення, а з іншого – наголошує на необхідності відокремлення території, на якій проживають українці.

Знаючи про те, що на українській території проживає чимало представників нацменшин і виходячи з державницьких інтересів, керівники УЦР вирішили таке: «Установити при ген. секретарі по справам міжнаціональним

уряди товаришів секретаря – одного з Великоросів, другого з Жидів, третього з Поляків» [2, с. 34]. При цьому в примітках М. Грушевський зазначає, що слово «жид» він уживає в етнографічному розумінні, без усякої образи. Саме в цьому місці він демонструє своє глибоке розуміння недискримінаційного ставлення до нацменшин і його наслідки, що засвідчує те, наскільки М. Грушевський відчував необхідність об'єднання всіх громадян держави.

Орієнтуючись на революційні настрої в Російській імперії, він усе ж сподівається на те, що «тепер, коли пропали всякі обмеження свободи слова, зборів і організацій, українці виступають рішучо із сям своїм домаганням широкої національно-територіальної автономії України в федеративній демократичній Російській республіці. Вони організують на сій основі всю свідому українську людність і від сих домагань не відступлять» [2, с. 34]. Він твердо вірив у те, що велика російська революція перетворить саму імперію на європейську федерацію та вплине на політичну перебудову всієї Європи. Про таку федерацію давно думали політики й спеціалісти державного права, вони вважали її логічним висновком з усього дотеперішнього розвою європейського життя.

М. Грушевський веде далі: «А в будучині, сподіваємося, ся республіка ввійде в склад федерації Європейської, і в ній Україна стане одною з найбільш сильних, міцних і певних складових частей – одною з підстав сеї Європейської федерації» [2, с. 51].

Будучи прихильником соціалістичної ідеології, він робить спробу апелювати до раціональних мотивів поведінки лідерів російського (насамперед революційного) руху в сподіванні на їхню підтримку. Учений говорить про те, що українці чудово розуміють: «Належність до великого й добре організованого державного союзу може дати економічному й культурному розвитку народностей і областей, що входять до його складу, дуже багато вигод, не пов'язаних з експлуатацією народів і областей. Більший простір і свобода економічного спілкування, створення більш великих і досконалих просвітніх і культурних закладів, велика безпечність від міжнародних ускладнень і утисків, є, наприклад, такими вигодами. Якщо при цьому мирний розвиток обласного й національного життя, у формі або федерації, або добре поставленої автономії, гарантується від утисків і експлуатації державою чи іншими областями, то народність або область, що входить до складу такого впорядкованого державного союзу, навряд чи ризикне такими явними вигодами для досягнення повної державної незалежності» [6].

Домагання народоправства й суто демократичного ладу у відокремленій, «незмішаній» автономній Україні, зв'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами й областями Російської держави – це старе наше гасло, яке ще в 1840-х рр. піднімали найкращі сини України: Шевченко, Костомаров, Куліш, Гулак, Білозерський і інші, воно від того часу не переставало бути провідним мотивом української політичної думки, організаційної роботи, культурної й громадської праці. Проте М. Грушевський стверджує таке: «Часами тільки воно не розгортувалося широко й прилюдно з причини цензурних заборон і репресій, якими старий режим Росії окружав гасла автономії й федерації. Але як тільки українське громадянство дістало змогу вільно висловити свою гадку, воно повторялося неустанно всюди й завжди: з трибуни першої й другої Думи, у пресі «днів свободи» і т. ін. Тепер же воно могло бути проголошене не тільки друкованим словом, але й живим – на великих зборах, маніфестаціях і в усякого роду прилюдних заявах, до котрих прилучаються українські й неукраїнські зібрання на місцях, заявляючи солідарність із ними й підтверджуючи, що се – домагання всього українського громадянства і всіх політично свідомих верств України» [2, с. 97–98].

Говорячи про федеративний устрій майбутньої Росії й автономний статус України в ній, М. Грушевський наголошує на тому, що програма-мінімум українства – широка автономія, а програма-максимум – федерація й «неповна

самостійність». При цьому, на його думку, українські прихильники соціалізму й демократії в цілому є свідомими противниками самостійницьких ідей: «... у вирішенні українського питання ми будемо виходити не з «історичного права», яким є акт добровільного приєднання України до Росії, що створив відносини особистої унії між ними в одних сторонах політичного життя та відносини федеративні в інших і насильно скасований російським урядом усупереч ясно вираженим бажанням і протестам українського народу, що не переставав, до повної знемоги політичного життя, вимагати відновлення цих «статей Богдана Хмельницького» як конституційної хартії України» [6]. Подібне твердження мало чітко підкреслити, що М. Грушевський займає позицію, протилежну зробленому М. Міхновським «правничому виводу прав України».

М. Грушевський усвідомлював і те, що українці мусять зважати, що всі їхні декларативні заяви про потребу широкої національно-територіальної автономії, поки вони будуть тільки деклараціями, або не виходитимуть із меж фактичної українізації органів місцевого самоврядування чи місцевих установ, або будитимуть у тих кругах сумнівів і скептичні рефлексії щодо того, оскільки, мовляв, се домагання автономії реальне, дозріле, закорінене в житті.

«Тільки творячи самостійно автономію України, українцями або творячи нові органи місцевого самоврядування в контакті й порозумінні з іншими народностями, об'єднуючи їх спільними установами й винчаючи об'єднання автономним органом цілої України (я намічую тут план, а не хронологічний порядок сеї роботи, котра повинна йти одразу знизу, зверху і зсередини), ми доведемо тим самим реальність і корисність сього домагання» [2, с. 102].

Метою широкої автономії України в її етнографічних межах було виникнення політичного, культурного й національного життя українців. Водночас широка автономія України «не має бути, не повинна бути й не буде погрозою для інших народностей, які мешкають на Україні! Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України. Ми домагаємося для неї широкої автономії не для того, щоб тільки для себе використовувати її права. Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інші народності й обмежувати їх змагання до вільного розвитку своєї культурної й національної стихії» [2, с. 103].

«Отже, на місцях необхідно затримати всіх старих корисних, ідейних працівників, щирих прихильників свободи й демократизму, готових пристосуватися до потреб нового життя українського народу й цілої України. Коли ми виводимо свідомих Українців на провідні місця, то тільки для того, власне, щоб дати новий напрям, нову орієнтацію діяльності тих установ і організацій в умовах визволеного українського життя. Без усякої радості віддаємо ми на се діло наших товаришів, відриваючи від нашої організаційної роботи, і вони приймають ці доручення не як добрий кусок, а як малоприємний обов'язок перед даною хвилею» [2, с. 106].

Протистояння самостійницькій ідеології, на думку М. Грушевського, якнайповніше відповідало інтересам українського народу, який був репрезентований працюючими класами. Ототожнення національної й соціальної ідеї було головним ідейним підґрунтям, що формувало концепцію української державності великого вченого. Як підкреслює А. Коцур, «М.С. Грушевський причетний до створення фактологічного підґрунтя філософії української ідеї, очоливши національно-демократичний напрям тлумачення української ідеї та історичних шляхів її розвитку. Він однозначно зазначав, що інтереси трудового народу – це найвищий закон власної громадської організації» [6].

Самостійництво було неприйнятне для М. Грушевського з багатьох причин. Серед них і бажання залишитися вірним ідеалу інтернаціональної єдності соціалістичного руху, до якого вчений відносив себе, і небажання накликувати на українців звинувачення в «мазепистві», за допомогою якого протягом віків у Російській імперії придушувалися

найменші прояви української національної свідомості, і прагнення продовжити успадковану традицію української політичної думки, якою він її розумів.

Обстоюючи ідею повної довіри й гармонії між народами, М. Грушевський також звертав свою увагу на проблему включення національних груп у місцеве самоврядування. Автономія на основі виділення земель, населених тими чи іншими національними групами, повинна була, на думку М. Грушевського, дати змогу поєднати інтереси єдності соціалістичного й демократичного революційного руху з необхідністю задоволення національних потреб поневолених націй: «Принцип територіально-національної автономії повинен бути прийнятий у низці інших засад нового державного ладу. Для його здійснення національний принцип повинен бути покладений в основу всіх територіально-суспільних організацій, починаючи із сільської общини й далі – в основу дрібної земської одиниці, усякого роду виборчих округів і провінційних підрозділів. І якщо вона досягає того мінімуму, що може бути визнаний достатнім для утворення самоврядної національно-територіальної області, то й повинен бути організований для неї власний порядок самоврядування» [6].

Ще одним доволі цікавим моментом у творчості М. Грушевського є те, що він усе-таки зараховує український народ до народів західної культури, відмежовуючи його тим самим від великоруського (російського) народу. «Порівняно з народом великоруським український являється народом західної культури – одним із найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європейський, стоїть вповні у власті орієнтального духу й стихії» [2, с. 141]. Україна жила одним життям, одними ідеями із Заходом. У нього черпала культурні засоби, у нього брала взірці для своєї культури (високий розвиток людської гідності, пошанування гідності чужої, любов до певних, ustalених зверхніх форм, «законних речей», етикету й добрих манер, любов до чистоти, порядку, краси життя, прив'язаність до культурних і громадських вартостей життя і т. ін.). Це всі «прикмети, які роблять українця дуже близьким по духу, по характеру до західноєвропейської стихії – де в чім до германської, з її солідністю, діловитістю, любов'ю до комфорту, порядку, чистоти, достатності, до рівноваги й стоїцизму, в іншій – до романської, наприклад, отсим потягом до форми, елегантності, бажанням внести в усе красоту, освітити нею всяку сферу життя, взагалі світлим і ясним, радісним поглядом на життя» [2, с. 151].

Проте російська торговельна й митна політика приклала всі зусилля, не спинаючись ні перед чим, щоб розірвати й зруйнувати торговельні зв'язки України з її історично сформованими західними ринками, щоб знищити взагалі українську торгівлю й віддати український торг у руки купецтва московського й притягнути Україну економічно до півночі, до великоруських центрів – Петербурга й Москви.

«Україна XIX в. була відірвана від Заходу, від Європи й обернена лицем на північ, ткнута носом у глухий кут великоросійської культури й життя. Усе українське життя було вивернене зі своїх нормальних умов, історично й географічно сформованої колії й викинене на великоруський ґрунт, на поток і розграблення» [2, с. 143].

Отже, М. Грушевський у категоричній формі не бажає для українського народу панування над іншими народами, гегемонії й імперіалістичних настроїв. Усі ці речі, на його думку, деморалізують, вирожджують самого пануючого й не можуть поєднуватися з правдиво-демократичним устроєм.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що М. Грушевський, зважаючи на обставини, які склалися в тодішній Російській імперії, здійснив значний вклад у розбудову української держави. Він зумів виокремити та відстояти найважливіші цінності, які притаманні українському народові.

Література

1. Будз В. Соціально-філософські погляди М. Грушевського: футурологічний аспект / В. Будз. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. – 160 с.
2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
3. Повороту не буде! : Соціально-політичні праці 1917–1918 рр. / М. Грушевський ; упоряд., передм. І. Гирича ; текстологія С. Панькової. – Харків : Видавель Савчук О.О., 2015. – 480 с.
4. Кульчицький С. Грушевський як відомий політик і публіцист / С. Кульчицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/library/books/pidrivna-literatura-mihaylo-grushevskiy-pro-ukrayinsku-movu-y-ukrayinsku-spravu-na>.
5. Огородник І. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій : [навч. посіб.] / І. Огородник, В. Огородник. – К. : Вища шк.: Т-во «Знання», КООП, 1999. – 543 с.
6. Салтовський О. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки / О. Салтовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/index.html>.
7. Яневський Д. Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського. Серія «Проект «Україна» / Д. Яневський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1034757>.

Анотація

Поцюрко О. Ю. Концепт української держави в поглядах М. Грушевського. – Стаття.

У статті обґрунтовується ідея про те, що головним ідейним підґрунтям, яке сформувало концепцію української державності М. Грушевського, було ототожнення національної й соціальної ідеї. Учений був причетний до створення фактологічного підґрунтя філософії української ідеї, очоливши національно-демократичний напрям тлумачення української ідеї й історичних шляхів її розвитку. Говорячи про федеративний устрій майбутньої Росії та орієнтуючись на революційні настрої в Російській імперії, наслідком яких мала стати відмова від обмеження свободи слова, зборів і організацій, мислитель наголошує на тому, що програма-мінімум українства – широка автономія, а програма-максимум – федерація й «неповна самостійність». Сподіваючись на наявність усіх прав і свобод, які притаманні країнам західного світу (до них дослідник зараховував і Україну), українцям було необхідно продемонструвати толерантне ставлення до нацменшин, залучивши їх до місцевого самоврядування.

Ключові слова: українське питання, українська держава, нація, автономність, Михайло Грушевський.

Анотация

Поцюрко О. Ю. Концепт украинского государства во взглядах М. Грушевского. – Статья.

В статье обосновывается идея о том, что главным идейным основанием, которое сформировало концепцию украинской государственности М. Грушевского, было отождествление национальной и социальной идеи. Ученый был причастен к созданию фактологического основания философии украинской идеи, возглавив национально-демократическое направление толкования украинской идеи и исторических путей ее развития. Говоря о федеративном устройстве будущей России и ориентируясь на революционные настроения в Российской империи, следствием которых должен был стать отказ от ограничения свободы слова, собраний и организаций, мислитель отмечает, что программой-минимум украинства является широкая автономия, а программой-максимум – федерация и «неполная самостоятельность». Надеясь на наличие всех прав и свобод, присущих странам западного мира (к ним исследователь относил и Украину), украинцам необходимо было продемонстрировать толерантное отношение к нацменьшинствам, привлекая их к местному самоуправлению.

Ключевые слова: украинский вопрос, украинское государство, нация, автономность, Михаил Грушевский.

Summary

Potsyurko O. Yu. Concept of the Ukrainian state in the views of M. Hrushevsky. – Article.

The article substantiates the idea that the main ideological basis that formed the concept of Ukrainian statehood of M. Hrushevsky was the identification of the national and social idea. The scholar was involved in the creation of a factual basis for the philosophy of the Ukrainian idea, leading the national-democratic direction of the interpretation of the Ukrainian idea and historical ways of its development. Speaking about the federal structure of the future of Russia and focusing on the revolu-

tionary sentiment in the Russian empire, the consequence of which was the refusal to restrict freedom of speech, assembly and organizations, the thinker emphasized that the program has a minimum of Ukrainians with broad autonomy, and the maximum program is a federation and “incomplete independence”. Hoping for the existence of all the rights and freedoms inherent in the countries of the Western world (to which the researcher also counted Ukraine) Ukrainians need to demonstrate a tolerant attitude towards national minorities by involving them in local self-government.

Key words: Ukrainian question, Ukrainian state, nation, autonomy, Mykhaylo Hrushevsky.